

HAYKALTOROSHLIKDA KO‘Z VA BURUN BO‘LAGINI LOY, PLASTILIN YOKI GIPSDA ISHLASH

Djabbarov Dilshod Turdikulovich. Jizzax davlat pedagogika universiteti,
“Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim” kafedrasida o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola ko‘zning tuzilishi va funksiyalarini batafsil tushuntiradi, uning ichki qismlari va tashqi elementlarini tasvirlaydi. Ko‘zning anatomiyasini, jumladan, ko‘z olmasining qismlari, muskul tizimi va ko‘zning harakatlari to‘g‘risidagi nazariy tushunchalarni bayon qiladi. Shuningdek, maqolada ko‘z qovoqlari, rangdor parda, ko‘z qorachig‘i, va ularni himoya qiluvchi strukturalarning roliga alohida e’tibor qaratilgan. Ko‘z va burun bo‘lagini loy, plastilin yoki gipsda ishlash bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalar ham keltirilgan. Bu material portret yoki anatomik rasmlar yaratishda ko‘zni to‘g‘ri ifodalash uchun zarur bo‘lgan nazariy ma'lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Ko‘z anatomiyasi, ko‘z olmasi, ko‘z muskullari, ko‘z qovoqlari, ko‘z qorachig‘i, rangdor parda, mimika, portret, plastilin, gips, anatomik tuzilish, ko‘z yorig‘i, muskul tizimi.

Аннотация: Данная статья подробно объясняет строение и функции глаза, описывая его внутренние части и внешние элементы. Обсуждаются анатомия глаза, включая части глазного яблока, мышечную систему и движения глаз. Особое внимание уделено векам, радужке, зрачку и защитным структурам. Приводятся практические рекомендации по работе с глазом и носом из глины, пластилина или гипса. Этот материал предоставляет теоретические знания, необходимые для правильного изображения глаз при создании портретов или анатомических рисунков.

Ключевые слова: Анатомия глаза, глазное яблоко, глазные мышцы, веки, зрачок, радужка, mimika, портрет, пластилин, гипс, анатомическое строение, глазная щель, мышечная система.

Abstract: This article provides a detailed explanation of the structure and functions of the eye, describing its internal components and external elements. The anatomy of the eye, including parts of the eyeball, muscle system, and eye movements, is discussed. Special attention is given to the eyelids, iris, pupil, and protective

structures. Practical guidelines for working with the eye and nose in clay, plasticine, or plaster are also provided. This material offers the theoretical knowledge necessary for correctly depicting the eye when creating portraits or anatomical drawings.

Keywords: Eye anatomy, eyeball, eye muscles, eyelids, pupil, iris, mimicry, portrait, plasticine, plaster, anatomical structure, eye slit, muscle system.

Haykaltaroshlik insoniyat tarixining eng qadimiy san’at turlaridan biri bo‘lib, u orqali inson qiyofasi, his-tuyg‘ulari va harakatlari aniq aks ettiriladi. Badiiy tasvir va haykaltaroshlik san’ati nafaqat tarixiy yodgorliklar yaratishda, balki shaxsiy portretlar va realistik haykallar ishlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘z va burun bo‘lagi inson yuzining eng asosiy jihatlaridan biri bo‘lib, ularning shakli, harakati va aniq joylashuvi inson qiyofasini to‘liq tasvirlashda muhim rol o‘ynaydi.

Ko‘zning murakkab anatomik tuzilishi va uning haykaltaroshlikda to‘g‘ri ifodalanishi portretning realizmini oshiradi. Shuning uchun, haykaltaroshlikda ko‘zning anatomik tuzilishini va harakatlarini mukammal o‘zlashtirish zarur. Ushbu maqolada ko‘z va burun bo‘lagini loy, plastilin yoki gips materiallaridan ishlash jarayoni, uning bosqichlari hamda badiiy tamoyillari haqida ma’lumot beriladi.

“Ko‘z ko‘ruv organi: ko‘ruv nervlari bilan birgalikda ko‘z kosasida yotadigan ko‘z olmasidan, uni oldingi tomonidan himoya qilib turadigan ko‘z qovoqlaridan ko‘z olmasini harakatga keltiradigan ko‘z muskullari va yosh apparatidan iborat”.

Ko‘z olmasi sharga o‘xshagan tuzilma bo‘lib, devori uchta pardadan tashkil topgan. Tashqi pardasi – oqsil parda yoki sklera oq rangda yoshlikda ko‘kimsir tusda bo‘ladi, odam keksayganida sarg‘ayadi. Sklera oldingi tomonda aniq shox pardaga aylanadi, shu parda orqali ko‘z ichiga yorug‘lik o‘tadi. Sklera tagida tomirli parda bor, oldingi tomonda u rangdor pardaga aylanadi. Tomirli parda tagida to‘r parda, ya’ni rang - tus va yorug‘likni idrok etadigan hamma ko‘ruv nervi bo‘ylab sezgilarni miyaga o‘tkazib turadigan sezuvchi apparat yotadi. Ko‘zning oldingi bo‘limida shox pardasining orasida rangdor pardasi, uning orqasida esa gavhar joylashgan.

Rangdor parda tik holda turadigan plastinka bo‘lib, uning o‘rtasida dumaloq teshigi, ya’ni ko‘z qorachig‘i bor. Rangdor pardada joylashgan muskullar ko‘z ichiga o‘tadigan yorug‘lik miqdorini idora etib, ravshan yorug‘likda ko‘z qorachig‘ini qoraytiradi va qorong‘ulikda kengaytiradi. Ko‘z gavhari ikki tomoni qavariq kichik shishachaga o‘xshab ketadigan qavariq tiniq elastik tanadir. Ko‘zni xarakatlantiruvchi

asosiy organ – bu uning atrofidagi muskullardir. Ularning funksiyalari haqida M.Rabinovich quyidagicha yozadi.

“Ko‘z olmasini harakatlantiruvchi muskullar ko‘z olmasiga turli tomondan kelib birikadi va shu yo‘l bilan uning xar tomonga qarab harakatlanishiga imkon beradi. Bu harakatlar ikkala ko‘zda bir – biriga mos bo‘ladi. Shunga ko‘ra ko‘z idrok etadigan tasvir yaxlit bo‘lib chiqadi. Manashu birlik buzilganida narsalar ko‘zga ikkita bo‘lib ko‘rinadi. Odam uzoqqa ko‘z tikkanida ko‘zlar to‘g‘ri turadi, yaqinga qaraganda, masalan, o‘qish vaqtida ikkala ko‘z oynasi o‘rta chiziq tomon buriladi – ko‘zlarni shu tariqa yaqinlashtirish konvergensiya deb ataladi”.

Ko‘z qovoqlari ko‘z olmasining oldingi yuzasida yotadi va ko‘z olmasiga o‘xshab shar sigmenti shaklida bo‘ladi. Ko‘zning tuzilishini, uning turli millat va irqilariga xosligini tasvirlashda qovoqlarning ko‘rinishini to‘g‘ri ifoda etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘z qovoqlari o‘rtasidagi oraliq, ko‘z yorig‘i yoki ko‘z kesmasi deb ataladi. Ko‘z olmasining oldingi qismi shu oraliqdan ko‘rinib turadi. Ko‘zning ichki burchagida ko‘z yorig‘i o‘tkir burchak bilan tugallanadi. Ko‘z qovoqlarining chetlarida ko‘zni chang, shamol, tutundan himoya qiladigan kipriklar bo‘ladi. Yuqori qovoqning cheti ko‘z qorachig‘i yuqori chetining damida turadi. Odam to‘g‘ri oldinga qaraganda pastki qovoq cheti rangdor pardaning pastki chekkasiga tegadi, lekin pastki qovoq o‘z xarakatlariga ergashib bormaydigan bo‘lgani uchun ko‘z harakatlanganida bu holat o‘zgaradi. Ko‘z olmasi pastga burilganda pastki qovoq rangdor pardani past tomondan bekitadi, odam yuqoriga qaraganda rangdor parda bilan pastki qovoq o‘rtasida oqsilli parda ko‘rinib turadi. Aksincha yuqori qovoq ko‘z olmasi harakatiga ergashib boradi va ko‘zning odatdagi harakatlarida qovoqning tegib turadigan joyi bir xil bo‘ladi va faqat mimika harakatlaridagina o‘zgaradi.

Yuqori qovoqni maxsus muskul yuqori ko‘taradi, bu muskul yuqori qovoqni ko‘taruvchi muskul deb ataladi, pastki qovoq esa o‘z og‘irligi bilan pastga tushadi.

Ko‘z ochilganida yuqori qovoq teparoqda yotuvchi teri ostiga kiradi, shu teri qovoq ustida yuqori qovoqni qoplab turuvchi burma xosil qiladi. Bu burma ba‘zan arzimas darajada, goxo sezilarli bo‘ladi va qovoq chetidan bir muncha yuqoriroqda yotadi, ba‘zda esa xususan mongoloid irqiga mansub odamlarga yuqori qovoq ustidan shuncha ko‘p osilib turadiki, goxo qovoqning chetini ham berkitib qo‘yadi, shunga ko‘ra kipriklar burma tagidan ko‘rinib turadi. Ayni vaqtda ko‘zlar shishib chiqqandek bo‘lib ko‘rinadi va ko‘z yorig‘i tor bo‘ladi. Bu xususiyatlarni e‘tibor bilan mukammal o‘zlashtirib olish ayniqsa, istiqbolda portret ishlashda muxim xisoblangan jixatlardir.

Muskulning ko‘z qovoqg‘iga aloqador qismi qovoqlarda yotadi va juda ingichka bo‘ladi. Uning tolalari qavariq tomoni yuqori tomonga va pastki qovoqda past tomonga qarab turadigan konsentrik yo‘llar xolida yo‘nalgan. Qovoqqa aloqador qismi mustaqil qisqarish mumkin. Qisqarganda muskul tolalari rostlanib, qovoqlarning chetlarini bir-biriga yaqinlashtiradi va ko‘zlar yumiladi. Bu xarakterli kuch berilmaganda ham bajarilaveradi, masalan odam uxlab ketayotganida shunday bo‘ladi.

Ko‘zning doiraviy muskuli, ayrim-ayrim qisqarar ekan, tashqi tomondan ko‘z qovoqlariga bosib, ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. Bundan ko‘z qovoqlari yumilmay turgan bo‘lsa, ko‘z qisiladi. Ko‘zning doiraviy muskuli bir yo‘la qisqarganida ko‘z qovoqlari yumiladi, ko‘z kosasiga aloqador qismi qisqarib, ko‘z qovoqlariga bosadi, qovoqlar kuch bilan bir-biriga taqaladi, ko‘zni qattiq yumib ochish deb shunga etiladi. Ayni vaqtda radiuslar ko‘rinishida bo‘ladigan ajinlar paydo bo‘ladi, bular ko‘zning tashqi burchagida ayniqsa, seziladigan bo‘ladi.

Ko‘z kosasiga aloqador qismining ustki yarmi ko‘p zo‘r bermasdan turib, aloxida qisqarishi mumkin. Uning qisqarishi qoshlarni to‘g‘irlab ko‘zlar ko‘zlar ustiga sal tushiriladi va odamning yuziga juda hayolga cho‘mgan, fikrga tolgan kishi ifodasini beradi. Muskulning bu qismi hayol surish muskuli deyiladi. Bu muskul qarama-qarshi yo‘nalishda odam qoshiga ta‘sir ko‘rsatib, bir vaqtning o‘zida peshon terisini tortib ajinlarni tekislaydi va chuqur hayol surish uchun kerak bo‘ladigan xotirjamlik ko‘rinishini beradi.

Amaliy mashg‘ulotga kirishish oldidan ko‘zning anatomik tuzilishiga oid nazariy ma‘lumotlarni o‘zlashtirish, unda ko‘rgazmali materiallardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shundan keyingina ko‘zni amalda bajarishga kirishish mumkin.

Ko‘zni ishlashda uni qovoqlar bilan birgalikda ko‘z kosasi chetlari orasidan chiqib turadigan sharsimon tana xosil qilishni esda tutish muximdir. O‘rta chiziq o‘tkab olish va ko‘z yorig‘i boshdan-oyoq smetrik emasligini esda tutib, ko‘z bilan qovoqlarni shar tariqasida yasash kerak. Ko‘z kosasining chetlari bilan birgalikda xajmga keltirib ishlanadi.

Ko‘zlar ko‘pincha unchalik smetrik bo‘lmaydi, xamisha ham bir xil balandlikda yotavermaydi. Portretning xuddi manashu sifatini payqab olish aksari o‘xshashlik masalasini hal qilib beradi.

Qoshlar peshona suyagining cheti bo‘ylab joylashgandir, lekin ko‘pincha qiyshiq, yuqoriroq yoki patroqda yotadi. Shu sababli odam portretini ishlashda avval peshonaning shakli topib olinadi, keyin esa qoshlar joylashtiriladi. Xuddi ko‘z yoriqlari

singari o‘ng va chap qoshlar xam ko‘pincha past va baland bo‘lib yotadi va xamisha ham smetrik bo‘lavermaydi. Portretli byustlarni ishlaganda ko‘zlarni rangiga qarab ko‘z qorachiqclariga ishlov beriladi. Ya‘ni ko‘z qora rangda bo‘lsa ko‘z qorachig‘ining o‘rtasi chuqurroq qilib olib tashlanadi. Ko‘kimtir rangdagi ko‘zlarni qorachig‘i ichiga dumaloq shaklda chizib oziroq chuqurlik xosil qilinadi. Yashil rangdagi ko‘zni esa qorachig‘i ichiga dumaloq shaklda chizilib o‘rtasiga quyoshga o‘xshagan shaklda chizib qo‘yiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rabinovich M. "Haykaltaroshlik asoslari". Toshkent: San‘at nashriyoti, 1985.
2. Xolmirzayev R. "Tasviriy san‘at va haykaltaroshlik". Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Islomov U. "Portret haykaltaroshligi". Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
4. Jalilov B. "Ko‘z va yuz anatomiya asoslari". Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Omonov S. "Badiiy plastika va anatomik shakllar". Toshkent: San‘at, 2019.

**Research Science and
Innovation House**